

De ontwikkeling van de nationalistische beweging in Nederlands-Indië

RECENSIEARTIKEL DOOR ELSBETH LOCHER-SCHOLTEN

R.C. Kwantes, *De ontwikkeling van de nationalistische beweging in Nederlandsch-Indië, eerste stuk 1917-medio 1923* (Uitgaven van de commissie voor bronnenpublicatie betreffende de geschiedenis van Nederlandsch-Indië 1900-1942 van het Nederlands Historisch Genootschap, no. 8; Groningen: Wolters-Noordhoff, 1975, 625 blz., ISBN 9001519709); *idem, ibidem, tweede stuk, medio 1923-1928* (*ibidem*, no. 9; *ibidem*, 1978, 864 blz., f102,50, ISBN 9001519717); *idem, ibidem, derde stuk 1928-augustus 1933* (*ibidem*, no. 10; *ibidem*, 1981, 948 blz., f155,—, ISBN 9062430198); *idem, ibidem, vierde stuk augustus 1933-1942* (*ibidem*, no. 11; *ibidem*, 1982, 846 blz., f130,—, ISBN 9062430309).

Op 29 oktober 1982 overhandigde R.C. Kwantes op de jaarvergadering van het Nederlands Historisch Genootschap het laatste lijvige deel van de door hem verzorgde bronnenpublicatie over de nationalistische beweging in het voormalige Nederlands-Indië aan de voorzitter van het NHG, E.H. Kossmann. Deze handeling vormde de afsluiting van een wetenschappelijke onderneming, die in 1960 begon en uiteindelijk zou resulteren in ruim 8000 bladzijden gedrukte archivalia over de periode 1900-1942, afkomstig uit het archief van het vroegere ministerie van koloniën. In de twaalf dikke delen van deze CBNI-serie van het NHG kwamen achtereenvolgens aan de orde: het onderwijsbeleid, de Volksraad en de staatkundige ontwikkeling, de opkomst van het nationalisme, het economisch beleid en, last but not least, - als vervolg op het deel over de opkomst van de nationalistische beweging de hier te bespreken delen over de ontwikkeling daarvan¹. Daar nu achter de CBNI-serie een punt is gezet, lijkt het goed eerst enige aandacht te besteden aan de opzet van de serie.

De eerste plannen daarvoor ontstonden in een periode, dat de wetenschappelijke belangstelling in Nederland allerminst om een dergelijke uitgave leek te vragen. De positie van dit onderdeel van de historische wetenschap was, afgezien van de persoonlijke interesse van enkele hoogleraren in de geschiedenis en de sociologie zoals W.F. Wertheim in Amsterdam en H. Baudet in Groningen, institutioneel zwak te noemen. In Leiden zou de leerstoel in de geschiedenis van de overzeese gebiedsdelen en het zeewezen in 1960 na het overlijden van T.H. Milo worden opgeheven². Alleen Utrecht kon in dat jaar nog bogen op een buitengewoon hoogleraarschap in de geschiedenis van 'betrekkingen van Nederland (en andere Europese landen) met de overzeese wereld', een eufemistische omschrijving ter vermijding van het impopulaire woord kolonialisme. Deze leerstoel, overblijfsel van de in 1925 opgerichte 'oliefaculteit', was na de tweede wereldoorlog in de vakgroep geschiedenis geïntegreerd. W.Ph. Coolhaas, die deze functie sinds 1955 vervulde, zou pas

1. S.L. van der Wal, ed., *Het onderwijsbeleid in Nederlands-Indië* (Groningen, 1963); *Idem, De Volksraad en de staatkundige ontwikkeling van Nederlands-Indië* (2 dln.; Groningen, 1964-1965); *Idem, De opkomst van de nationalistische beweging* (Groningen, 1967); P. Creutzberg, *Het economisch beleid in Nederlandsch-Indië* (3 dln.; Groningen, 1972-1975); R.C. Kwantes, *De ontwikkeling van de nationalistische beweging in Nederlandsch-Indië* (4 dln.; Groningen 1975-1982).

2. Pas in 1970 zou, nu vanwege het Leids Universiteits Fonds, een bijzonder hoogleraarschap in de geschiedenis van de Europese expansie worden gecreëerd, bezet door respectievelijk mevr. dr. M.A.P. Meilink-Roelofs en dr. mr. C. Fasseur.

in 1965 op een ordinariaat aanspraak kunnen maken. Wetenschappelijk onderzoek naar het koloniale verleden van Nederland of naar de geschiedenis van Indonesië werd op dat moment evenmin bijzonder actief bedreven. De belangstelling voor de geschiedenis van Nederlands-Indië had haar ontstaan in hoge mate te danken gehad aan dé koloniale bestuursvoering; de bestudering ervan was altijd nauw met de opleiding van de koloniale ambtenaar gelieerd gebleven en dit had haar optiek bepaald³. Zo vinden we in 1864 het onderwerp 'de geschiedenis van Nederlandsch-Indië' voor het eerst als verplicht vak in het door Thorbecke en Fransen van de Putte voorgeschreven curriculum voor de opleiding van bestuursambtenaren, waaruit het sindsdien niet meer verdween⁴. De titel van de inaugurele rede van de oprichter van de 'oliefaculteit', F.C. Gerretson, die aan de hier op te leiden Indologen ondermeer koloniale geschiedenis zou onderwijzen, luidde dan ook 'De historische vorming van de koloniale bestuursambtenaar'⁵. Geen wonder dus, dat de opheffing van de Indologen-opleidingen rond 1950 in Leiden en Utrecht een wetenschappelijk vacuüm creëerde. Voor de overgang naar een nieuwe, op Indonesië gerichte benadering van het vak, die na de onafhankelijkheid vooral in de Engelstalige wereld ontstond, was de tijd nog niet rijp. In de jaren vijftig zouden de trauma's der dekolonisatie de politiek bepalen. Deze maakten het ook onmogelijk om hier afstand te nemen van de traditionele visie op de geschiedenis van Nederlands-Indië, die in hoge mate bepaald was door de bestudering van een Nederlandse actor en een Indonesische patiënt.

Sterker nog, juist deze nieuwe, Indonesië-centrische, benadering riep in Nederland een reactie op, die, door het toegankelijk maken van de koloniale overheidsarchieven, de geschiedbeoefening betreffende de koloniale verhouding en Indonesië uiteindelijk een nieuwe impuls zou geven. Ongerust over de door hen eenzijdig geachte geschiedschrijving in de Angelsaksische wereld kwam aan het eind van de jaren vijftig een aantal personen bijeen, die door hun ambtelijke loopbaan of wetenschappelijke interesse nauw bij de bestuursvorming in het vooroorlogse Indië betrokken waren geweest, om te overleggen over de vraag 'op welke wijze de geschiedenis van Nederlandsch-Indië moest worden beoefend en bekend gemaakt nu de republiek Indonesië was tot stand gekomen'⁶. Deze bijeenkomsten, waarvoor onder anderen J.W. Meyer Ranneft, oud vice-voorzitter van de Raad van Nederlands-Indië, en mr. P.J.A. Idenburg, oud-directeur van het departement van onderwijs en eredienst, belangstelling toonden, leidden tot het besluit betreffende de CBNI-bronnenpublicatie, op te zetten onder auspiciën van het Nederlands Historisch Genootschap en gefinancierd door ZWO⁷.

Met de keuze van een bronnenpublicatie sloot de inmiddels gevormde commissie aan bij een bestaande traditie in de koloniale geschiedbeoefening. Bronnenuitgaven hadden daar-

3. Zie hierover W.R. Hugenholtz, 'Nederlands-Indië en het gouvernementele paradigma', *Groniek*, XVII (1982) 20-27.

4. A.A.J. Warmenhoven, 'De opleiding van Nederlandse bestuursambtenaren in Indonesië' in: S.L. van der Wal, ed., *Besturen overzee* (Franeker, 1977) 20.

5. F.C. Gerretson, *De historische vorming van de koloniale bestuursambtenaar* (Utrecht, 1925).

6. Kwantes, *Ontwikkeling*, IV, ix.

7. Niet iedereen was even gelukkig met de beslissing van een bronnenuitgave. Meyer Ranneft beschouwde het bijvoorbeeld als een 'vlucht uit de werkelijkheid', een vlucht naar de bijzaak van het geschreven woord, waarbij de aandacht voor wat er was gebeurd, met name voor het psychologisch klimaat zou ontbreken. (Dagboek J.W. Meyer Ranneft, 24 jan. 1960, Coll... Meyer Ranneft, no. 363, ARA, Den Haag). In dezelfde kring van initiatiefnemers ontstond ook de bundel *Balans van Beleid*, verzorgd door H. Baudet en I.J. Brugmans (Assen, 1961), die wel als een beginpunt voor de hernieuwde wetenschappelijke belangstelling voor het koloniale verleden wordt beschouwd.

van ook voor 1940 al een belangrijk deel uitgemaakt. Waar echter vroeger de VOC alle aandacht had opgeëist werd nu het twintigste-eeuwse koloniale archief geopend. Daarmee werd tevens de nauwe band tussen koloniale bestuursvoering en koloniale geschiedbeoefening nogmaals bevestigd. Hoofdelement van het onderzoek zou namelijk zijn: de officiële correspondentie tussen minister en landvoogd, aangevuld met gegevens uit particuliere archieven, de adviezen van departementshoofden, bestuursambtenaren en raad van Nederlands-Indië.

Een zekere apologetiek stond dus aan de wieg van deze uitgaven, al zal deze voor elk der betrokkenen een verschillende rol hebben gespeeld. In de eerste subsidie-aanvraag bij ZWO werd evenwel met zoveel woorden geconstateerd,

dat het merendeel van de moderne geschriften, welke in het buitenland over Indonesië verschijnen, sterk is beïnvloed door politieke standpunten en als gevolg daarvan onjuiste en op zijn minst eenzijdige voorstellingen van zaken biedt, waarin het Nederlands beleid in Nederlands-Indië en de resultaten daarvan geen recht worden gedaan⁸.

Met de meerdere belangstelling elders voor Indonesië had de bestudering van het recente koloniaal verleden hier te lande geen gelijke tred gehouden, hetgeen nu al tot een aanzienlijke achterstand had geleid. Volgens de commissie dreigde bovendien het gevaar, dat de eerder gesignaleerde misvattingen zich zouden vastzetten en verbreiden en dus steeds moeilijker te corrigeren zouden zijn, een reden om nu tot bronnenpublicatie over te gaan.

Dit apologetisch element spreekt niet zozeer uit de inhoud der delen, als wel uit een aantal keuzen van de commissie, namelijk de te behandelen onderwerpen, de afbakening in de tijd en de professionele categorie waartoe de uitvoerenden, S.L. van der Wal, P. Creutzberg en R.C. Kwantes, behoorden⁹. Het is opmerkelijk dat de commissie steeds weer het oog liet vallen op oud-(bestuurs)ambtenaren met hun specifieke kennis van en relatie tot het voormalig Nederlands-Indië. Dit vormde overigens geen belemmering voor het tot stand brengen van een goede bronnenpublicatie, zoals de bewerkers hebben bewezen.

De keuze van de periode, 1900-1942, lijkt de commissie niet voor grote problemen te hebben gesteld. De begindatum 'lag voor de hand'¹⁰ gezien de in 1901 ingeluide opheffingspolitiek, de opbloei van het bedrijfsleven en de integratie van de buitengewesten na 1905. Maar vertoonde deze traditionele periodisering niet eveneens sporen van apologetiek? De 'ethische' periode werd immers reeds langer als visitekaartje van het Nederlands beleid gepresenteerd. Zou het juist nu niet interessant zijn geweest om bijvoorbeeld bij de economische crisis van 1885 te beginnen en zodoende een evenzeer vergeten periode te ontsluiten? Eventuele caesuren hadden zo uit de bronnen zelf duidelijk kunnen worden. En daarvoor hadden zich ook andere onderwerpen kunnen aandienen, zoals het beleid ten aanzien van de buitengewesten en de Indonesische zelfbesturen.

8. CBNI aan ZWO, afschrift, s.a., 2-3. Instituut voor Geschiedenis der Rijksuniversiteit Utrecht.

9. S.L. van der Wal (1910-1978) was controleur in het vooroorlogse Indië, daarna was hij werkzaam te Jakarta onder andere op het Hoge Commissariaat. Na zijn repatriëring in 1950 werd hij aangesteld op het ministerie van buitenlandse zaken. P. Creutzberg (1904) was sinds 1930 werkzaam op het Centraal Kantoor voor de Statistiek en het departement van economische zaken in het toenmalige Batavia. Na de oorlog emigreerde hij naar Australië, vanwaar hij in 1965 naar Nederland terugkeerde om zich sindsdien met de economische geschiedenis van Indonesië bezig te houden. R.C. Kwantes (1907) was voor de oorlog als controleur werkzaam en vond na zijn repatriëring een werkkring aan de ministeries van buitenlandse zaken en onderwijs.

10. Van der Wal, *Onderwijsbeleid*, ix.

E. LOCHER-SCHOLTEN

Waarom juist deze selectie van onderwerpen: onderwijs, staatkundige ontwikkeling, economisch beleid en nationalisme? In een van de eerste verslagen voor ZWO werd een veel langere lijst gepresenteerd", waarop ook welvaartzorg (transmigratie, gezondheidszorg, volkskredietwezen en arbeidsregelingen), agrarisch beleid en mijnwezen, fiscale politiek, rechtswezen en rechtsbedeling, de houding der overheid ten opzichte van Islam, zending en missie en het defensiebeleid voorkwamen. Het nationalisme werd overigens nog niet vermeld.

Men mist een duidelijke motivatie van de gemaakte keuzen. Alleen het onderwijs werd in het eerste deel 'een der belangrijkste elementen van het koloniale beleid'¹² genoemd. De overige onderwerpen dienden blijkbaar voor zichzelf te spreken. Dat men daarbij, naast de staatkundige ontwikkeling, het nationalisme en aspecten van het economisch beleid uit de veelheid van onderwerpen lichtte, is zeer waardevol. Zij behoorden tot de belangrijkste preoccupaties van koloniale historici en Indonesië-kenners in de jaren zeventig en zij zijn zeker relevant voor de geschiedenis van het moderne Indonesië. Toch ontkomt men niet aan de indruk dat een zekere apotheotiek deze selectie mede bepaalde. Juist op het gebied van onderwijs, staatkundige ontwikkeling en economisch beleid, zoals dat in Nederlands-Indië was gevoerd, had men in Nederland een vrij hoge dunk van zichzelf. Omdat in deze serie, als gevolg van de beperking tot publikatie uit ongedrukte bronnen uit het koloniaal archief, veeleer het beleid dan het effect van dat beleid centraal staat, wordt die indruk eerder versterkt dan afgezwakt.

De serie lijkt dus te zijn opgezet vanuit een vrij traditioneel beeld van de geschiedenis van Nederlands-Indië; uiterlijk draagt zij althans daarvan de sporen. Die opzet weerspiegelde de Nederlandse achterstand in deze tak van wetenschap, in reactie waarop de serie was gestart. Inhoudelijk bracht zij onmiskenbaar vernieuwing, omdat de aandacht in Nederland niet alleen opnieuw bij het koloniale verleden werd bepaald, maar ook omdat de aandacht werd gevestigd op de enorme rijkdom die het koloniaal archief biedt. En zo groeide een initiatief van een min of meer apotheotisch karakter uit tot een belangrijke daad, die in betekenis de enorme omvang, 8000 bladzijden druk, ver te boven gaat.

De vraag in hoeverre de publikaties apotheotische elementen bevatten laat zich toetsen aan de door Kwantes verzorgde delen over de ontwikkeling van de nationalistische beweging. Kwantes, die het vooroorlogse Indië kende als controleur, werkte elf jaar aan de ruim 3300 bladzijden gedrukte tekst, die zijn vier delen uiteindelijk zouden tellen. Voor het grootste deel was dit liefdewerk. Vanaf 1974 staakte ZWO namelijk de subsidiëring der werkzaamheden en droeg zij alleen bij in de drukkosten der publikaties. De vier delen hebben onder het 'vrijwilligerswerk', waarvoor iedere koloniaal-historicus/Indonesië-specialist Kwantes zeer erkentelijk zal zijn, echter allermintst geleden; zij vormen een schitterend slotakkoord van de serie, waarbij de onderhand in de annotatie een onmisbare ondersteuning biedt.

Een bronnenpublikatie laat zich naar een beperkt aantal criteria beoordelen, die uiteraard afwijken van de aan een monografie gestelde eisen. Men kan kijken naar de wijze van presentatie, de keuze der opgenomen stukken, en naar de inhoud en het karakter van de annotatie. Daarbij kan men aangeven welke mogelijkheden de bronnenpublikatie biedt voor verder onderzoek en tenslotte van welke beperkingen, het materiaal eigen, de onderzoeker zich bewust dient te zijn.

Om met de presentatie te beginnen. Kwantes heeft in zijn werk dezelfde formule gevolgd

11. CBNI aan ZWO, afschrift, 14 maart 1961, Instituut voor Geschiedenis, RUU.

12. Van der Wal, *Onderwijsbeleid*, x.

als in de eerdere delen gebruikelijk was. Alle opgenomen stukken zijn afkomstig uit het archief van het ministerie van koloniën, dat nu in zijn geheel is overgedragen aan het Algemeen Rijksarchief te Den Haag. Brieven uit particuliere collecties zijn, voorzover relevant, alleen in de noten terug te vinden. De stukken werden zoveel mogelijk chronologisch geordend. Plaatsing onder een hoofd maakt de verschillende thema's echter gemakkelijk herkenbaar. De toegankelijkheid van het materiaal wordt bovendien nog vergroot door een korte samenvatting van de stukken in het Engels. Lange lijsten met afkortingen en Indonesische woorden bieden de lezer de gebruikelijke hulp. Nieuw is in deze delen het tot slot opgenomen overzicht van de geselecteerde stukken met vermelding van afzender, geadresseerde, onderwerp, datum en vindplaats. Niet alleen de onderwerpen maar ook instanties en data laten zich nu gemakkelijk onderscheiden, verbalen en mailrapporten (de voornaamste ordeningscategorieën van het koloniaal archief) zijn snel terug te vinden.

De delen van Kwantes dienen in samenhang met eerder gepubliceerd bronnenmateriaal te worden gelezen. De bewerker geeft dit zelf ook aan. Zijn methode, een korte samenvatting van het eerder gepubliceerde, is een gelukkige. Op deze manier komen belangrijke gebeurtenissen, zoals de onlusten van 1926/1927, de petitie Soetardjo van 1936 en volgende jaren en de actie voor een volwaardig parlement uit 1939 en volgende jaren, terug te vinden in publikaties van Benda/Mc Vey en Van der Wal, toch aan de orde en blijft de rode draad van het verhaal zichtbaar.

Deze vier delen vormen qua inhoud een voortzetting van het deel over de opkomst van de nationalistische beweging van Van der Wal. Dit bestreek de periode 1907-1919. De delen van Kwantes behandelen de perioden 1917-juli 1923, 1923-1928, 1928-augustus 1933 en augustus 1933-1942. Deze caesuren lijken veeleer bepaald door de omvang van het beschikbare materiaal dan door keerpunten in de ontwikkeling van het nationalisme en/of het koloniale beleid.

Gezien de aard van hun vindplaats weerspiegelen de delen uiteraard de koloniale belangstelling voor het nationalisme. In deel I draait deze voornamelijk om de Garoetzaak, de afdeling B van de Sarekat Islam, de onrust in de Vorstenlanden in 1920, de groeiende invloed van de Partai Komunis Indonesia (PKI) en de spoorwegstaking van 1923. Het tweede deel is vooral gericht op de bestrijding van de PKI. Deel III handelt over de ontwikkeling en vernietiging van de Partai Nasional Indonesia (PNI) en zijn opvolgers, de Partai Indonesia en Pendidikan Nasional Indonesia (Partindo en PNI-baru). Het laatste deel geeft duidelijk weer dat na de verdere verscherping van het politionele beleid onder gouverneur-generaal jhr. mr. B.C. de Jonge het nationalisme ophoudt punt van beleidsdiscussie te zijn. Verslagen van vergaderingen en congressen hebben dan weer de overhand boven diepgaande beschouwingen betreffende de tegenover het nationalisme in te nemen positie.

In het algemeen beperkte het nationalisme, en diensgevolge de koloniale belangstelling, zich tot Java en Sumatra's Westkust, in 1927 als 'wellicht het belangrijkste en dus eventueel het gevaarlijkste gewest der Buitenbezittingen'¹³ gekarakteriseerd vanwege het expansieve en strijdbare karakter van het Minangkabause volk. Slechts incidenteel vindt men dan ook stukken over de Perserikatan Minahassa, de Sarekat Ambon en van de werkzaamheden der Sarekat Islam (SI) op Celebes. Maar de belangstelling van de bewerker beperkte zich gelukkig niet tot de bekendste partijen als Boedi Oetomo, de Sarekat Islam, PKI, PNI etc. De grenzen van de nationalistische beweging zijn ruim getrokken. Ook de organisaties van jongeren, vrouwen en ambtenaren vallen hieronder evenals de vakbewe-

13. Kwantes, *Ontwikkeling*, II, 474.

E. LOCHER-SCHOLTEN

ging, door de nationalistische partijen als een belangrijk wapen in hun strijd beschouwd. Activiteiten in een meer parlementair kader zijn eveneens opgenomen, zoals de petitie Soetardjo en de uitbreiding van het kiesrecht voor vrouwen.

Bij de keuze van zijn stukken is Kwantes er zeker in geslaagd een vrij volledig beeld te geven van de hoofdmomenten van de nationalistische beweging en van de totstandkoming van het koloniale beleid hier tegenover. Vergelijking met het meest recente werk over het nationalisme, dat van de Australiër J. Ingleson over het nationalisme tussen 1927-1934¹⁴, maakt duidelijk dat er geen belangrijke documenten gemist zijn, al leggen beide auteurs uiteraard verschillende accenten.

Bewerker blijkt bovendien oog te hebben voor het sprekende detail. Zo is ook een politiek niet belangrijke brief opgenomen van de Indonesische regent van Lamongan aan de resident van Bodjonegoro (Java) uit 1935. Diens pleidooi ten behoeve van de vroeger politiek actieve regentenzoon mr. Icksan illustreert niet alleen de houding van een gezagsgetrouw regent in deze jaren maar ook het allesziend oog van de politieke inlichtingendienst.

Het werk van Kwantes verdient niet alleen aandacht door de volledigheid van het gekozen materiaal, maar ook wegens de veelomvattende annotatie. Daarin is de aanzet tot een tweede bronnenpublicatie gegeven. Met hulp van uitgebreid materiaal, voor het merendeel afkomstig uit het koloniaal archief zelf, wordt de context van de gegevens, de adviesgang en, voor zover niet verder behandeld, ook de afloop zichtbaar. Het koloniaal archief bevat namelijk veel meer belangrijk materiaal dan hier gepubliceerd kon worden en een deel daarvan is alleen in de annotatie verwerkt. Zo heeft Kwantes bijvoorbeeld een belangrijke bron van informatie voor het nationalisme, de Politiek-Politionele Overzichten, de maandelijksse rapporten die de Algemene Recherche Dienst vanaf 1927 publiceerde, alleen in de annotatie verwerkt¹⁵.

Van apologetiek is in deze annotatie geen sprake, integendeel. Soms heeft Kwantes een bepaalde voorstelling van zaken in de stukken fijntjes gecorrigeerd. Wanneer de directeur, van justitie in 1935 het leed van de verbannen intellectuelen in Boven-Digoel vergelijkt met het geestelijk isolement van een Europees controleur op een verre buitenpost, staat onder aan die bladzijde de opmerking dat de laatsten niet langer dan twee a drie jaar ver van de bewoonde wereld bleven en dat hun levensomstandigheden aanzienlijk verschilden van eerstgenoemden¹⁶.

Soms zou men desondanks nog meer wensen. Zo is de ernst van de onlusten in 1926 niet uit de ene, daaraan gewijde alinea in deel II (466) af te lezen, wel uit de daarop volgende officiële reacties. Wat men in de annotatie ook mist is een uitgebreide verwijzing naar de literatuur. De standaardwerken over het nationalisme van Blumberger, Pluvier en McVey worden genoemd; de bronnenpublicatie van McVey en Benda over de onlusten van 1926/1927 wordt zelfs kritisch gewogen en te licht bevonden, omdat de bewerkers zonder nadere vermelding enkele hoofdstukken uit het regeringsrapport weglieten. Misschien verscheen Inglesons *Road to Exile* te laat (1979) om nog in de uitgave van 1981 te worden opgenomen. In het laatste deel is deze studie echter evenmin verwerkt. Ook de studies van

14. J. Ingleson, *Road to Exile. The Indonesian Nationalist Movement 1927-1934* (Singapore, 1979).

15. De Politiek-Politionele Overzichten worden op dit moment gepubliceerd. Zie H.A. Poeze, ed., *Politiek-Politionele Overzichten. Bronnenpublicatie, I, 1927-1928* (Leiden, 1982).

16. Kwantes, *Ontwikkeling*, IV, 328^x.

ONTWIKKELING NATIONALISTISCHE BEWEGING NEDERLANDS-INDIË

Susan Abeyasekere over het nationalisme in de jaren dertig vond ik niet terug¹⁷. De namen van auteurs ontbreken in het persoonsregister en hoewel beperking de meester siert, acht ik dit toch een gemis.

Gelukkig staat er veel tegenover. De uitvoerige annotatie maakt van het werk een wijde toegangspoort tot het koloniaal archief voor een ieder die zich in de geschiedenis van Indonesië of van de koloniale verhouding in deze periode wil verdiepen. Het nut ervan strekt zich niet alleen uit tot diegenen die het nationalisme wensen te bestuderen, een onderwerp dat al enigszins uit de gratie lijkt te zijn. De delen zijn te gebruiken voor antwoorden op tal van andere vragen. En daarmee komen we aan de laatste beoordelingscriteria: de praktische bruik- en onbruikbaarheid van deze uitgave.

Eerst het laatste. De aard der 'Fundgrube' bepaalt de inhoud. In het koloniaal archief zijn voornamelijk stukken terechtgekomen uit de hoogste regionen van de Indische administratie, afkomstig van departementshoofden, residenten/gouverneurs, regeringsadviseurs met speciale taken, procureurs-generaal, de raad van Nederlands-Indië en gouverneurs-generaal. De lagere echelons van het bestuur, regenten, controleurs, zijn zelden vertegenwoordigd. Wie de ontwikkeling van het nationalisme op lokaal niveau wil leren kennen, zal hier tevergeefs zoeken.

Het is zelfs de vraag of deze delen inzicht bieden in de ontwikkeling van de nationalistische beweging in Nederlands-Indië als zodanig, zoals de titel suggereert. Zeker niet zonder meer, daarvoor zijn de stukken te eenzijdig Europees. Al heeft Kwantes alle stukken van Indonesische leiders, die hij aantrof, opgenomen¹⁸ (15 van de,571(!), afgezien van de in de annotatie verwerkte gegevens) het hier gepubliceerde materiaal is een Europese, hoofdzakelijk ambtelijke voorstelling van de Indonesische/koloniale werkelijkheid. Het Indonesische geluid is te zwak om als corrigerende tegenstem te kunnen fungeren. Bovendien staat in deze publikatie niet zozeer het nationalisme als wel de ontwikkeling van het hier tegenover gevoerde beleid centraal. De stukken vallen namelijk grosso modo in twee categorieën uiteen. De ene betreft verslagen van congressen en andere activiteiten van de nationalistische partijen en verenigingen, voornamelijk afkomstig van het kantoor voor inlandse zaken. De andere handelt over het tegenover het nationalisme te voeren beleid. Daaronder vallen de vele beschouwingen, adviezen en besluiten betreffende de machtsmiddelen van de koloniale staat. Uiteraard stond dit beleid niet los van het (Europese) beeld van het Indonesisch nationalisme. Omgekeerd werd dit nationalisme in hoge mate beïnvloed door de speelruimte die het kreeg, of liever gezegd door de toenemende inperking daarvan. De twee soorten bronnen wisselen elkaar dan ook in een chronologische sequentie af. De tweede is echter minstens even belangrijk als de eerste en het ware beter geweest, wanneer dit Europese, beleidsmatige karakter van de inhoud ook in de titel van de uitgave tot uitdrukking was gekomen, zoals bij de delen over het onderwijs en het economisch beleid wel gebeurde.

In het specifieke karakter van het materiaal schuilen tegelijkertijd aanknopingspunten voor verder onderzoek. De groei en de verfijning van het machtsapparaat van de koloniale

17. S. Abeyasekere, *One Hand Clapping: Indonesian Nationalists and the Dutch 1939-1942* (Monash Papers on Southeast Asia no. 5, 1976). Zie ook *Idem*, 'Partai Indonesia Raja 1936-1942: a Study in Cooperative Nationalism', *Journal of Southeast Asian Studies*, III (1972) 262-276 en 'The Soetardjo Petition', *Indonesia*, XV (1973) 81-107, herdrukt in: C. Fasseur ed., *Geld en geweten. Een bundel opstellen over anderhalve eeuw Nederlands Bestuur in de Indonesische archipel* (2 dln.; Den Haag, 1980) II, 144-179.

18. Gesprek met R.C. Kwantes op 8 maart 1983.

staat komen duidelijk naar voren: de regeling van het recht van vereniging en vergadering, van de persvrijheid, het stakingsrecht en het reisreglement, het gebruik van de exorbitante rechten, die tot internering bij administratieve maatregel leidden, de regels voor ambtenaren die politiek actief wilden zijn en de contrapropaganda. Ook hier dient de onderzoeker echter rekening te houden met het beleidsmatige karakter van de uitgave. Het ontstaan en de daarbij gehoorde overwegingen worden wel, de feitelijke toepassing wordt slechts incidenteel (met uitzondering van de exorbitante rechten) zichtbaar gemaakt.

De delen bieden uiteraard ook inzicht in de totstandkoming van het beleid en de invloed hierop van de verschillende personen en instanties. De belangrijkste informanten ten aanzien van het nationalisme waren de (om onduidelijke redenen lang waarnemend gebleven) adviseur voor inlandse zaken en de procureur-generaal. Het leeuwedeel van de stukken in de bundels is van hen afkomstig. Zij verkregen hun informatie langs zeer verschillende kanalen. Ambtenaren van het zelfstandige kantoor voor inlandse zaken wonnen hun gegevens in door zelf congressen en vergaderingen van Indonesische partijen en verenigingen bij te wonen. Zij waren veelal opgeleid in de oriëntalistiek, hetgeen een directe omgang met de Indonesische wereld vergemakkelijkte, en ze onderhielden vaak persoonlijke contacten met de Indonesische leiders. Doel van het kantoor was om langs semi-officiële weg beter geïnformeerd te raken over ontwikkelingen in de Indonesische samenleving. Onder de juridisch geschoolde procureur-generaal, verantwoordelijk voor het vervolgingsbeleid, ressorteerde de algemene recherche dienst. Deze was na een kort bestaan tijdens de eerste wereldoorlog in 1920 opnieuw opgericht om het oog te houden op verenigingen en personen die gevaarlijk werden geacht voor de openbare rust en orde. De door deze dienst verzamelde gegevens vormden een andere belangrijke informatiebron voor de overheid. De Politiek-Politioele Overzichten van de dienst konden door hun specifieke aandacht voor vermeende illegale activiteiten echter niet altijd even betrouwbaar worden geacht, zoals de directeur binnenlands bestuur in 1931 tussen neus en lippen door opmerkte¹⁹. Deze verschillende informatiekanalen droegen in belangrijke mate bij tot meningsverschillen tussen de twee instanties die na verloop van tijd een steeds structureler vorm zouden aannemen. Onder gouverneur-generaal mr. J.P. graaf van Limburg Stirum trokken de procureur-generaal, mr. G.W. Uhlenbeck, en de adviseur voor inlandse zaken dr. G.A.J. Hazeu nog geregeld één lijn tegenover de hoofden van het gewestelijk bestuur, die een scherpere hantering van het vergaderrecht voorstonden of toepassing van de exorbitante rechten gewent achtten. Van deze drie zouden de residenten/gouverneurs vrijwel steeds de hardere lijn blijven vertegenwoordigen. Uit de bronnenpublicatie blijkt dat de gouverneurs-generaal met name verschilden in de wijze waarop zij van de hen toegezonden informatie en de hen ter beschikking staande adviseurs gebruik maakten. Gouverneur-generaal jhr. mr. A.C.D. de Graeff volgde bijvoorbeeld herhaaldelijk de adviezen van de adviseur voor inlandse zaken, Gobée. Zijn opvolger De Jonge luisterde veel minder naar diens stem en liet zich liever voorlichten door A.D.A. de Kat Angelino, hoofdamtenaar ter Algemene Secretarie, die harde repressie placht aan te bevelen. Over de internering van Soekarno in 1933 werd Gobée niet eens gehoord, bij de discussie over de internering van Amir Sjarifoeddin in 1935 evenmin. Zijn afwijzend advies over de internering van Hatta en Sjahrir in 1934 werd afgewezen. De Jonge overwoog zelfs uit bezuiniging de opheffing van het kantoor van inlandse zaken, doch een (in deel IV opgenomen) pleidooi van de directeur van onderwijs en erediens weerhield hem.

Het eigen karakter van de verschillende gouverneurs-generaal is een ander thema dat uit

19. Kwantes, *Ontwikkeling*, III, 542x.

de vele pagina's te destilleren valt: de controlerende tolerantie van Van Limburg Stirum, de aandacht voor Den Haag van mr. D. Fock, de dilemma's en de zelfstandigheid van De Graeff (hij moest door zijn minister om nadere informatie over de ongeregeldheden van 1926 benaderd worden en maakte tegen de uitdrukkelijke wil van diens opvolger in 1931 gebruik van zijn gratierecht ten aanzien van Soekarno), de vastbesloten duidelijkheid van het verscherpte politionele beleid van De Jonge en de behoudende stagnatie onder jhr. mr. A.W. Tjarda van Starkenborgh Stachouwer treden duidelijk naar voren. De politiek van de gouverneurs-generaal vertoonde evenwel ook gemeenschappelijke trekken: zij stonden - een ieder op zijn eigen wijze - achter de koloniale verhouding, zij tolereerden op geen enkele wijze geweld en zij waren eensgezind in hun strijd tegen het communisme.

Zo geeft deze uitgave ook zicht op tal van koloniale visies en percepties en niet alleen die van de gouverneurs-generaal. Hoe gevarieerd deze visies ook waren, net als bij de verschillen tussen de gouverneurs-generaal sloten de gelederen zich op bepaalde fundamentele punten. Hoe men ook tegenover het nationalisme stond, de overtuiging dat een oosterse maatschappij andere eisen stelde aan het gezag dan een westerse was algemeen. Ook Gobeé verdedigde de stelling dat inheemse gezagsopvattingen een openlijk tarten van dat gezag niet toelieten.

Uit het voorafgaande blijkt wel dat deze bronnenpublicatie, die evenals de andere CBNI-delen ook in Indonesië is verspreid, voor tal van doeleinden kan worden gebruikt. De mogelijkheden zijn met de genoemde suggesties zeker niet uitgeput. Dit werk biedt met name voor het universitair onderwijs veel ingangen. De positie van de Indonesische/koloniale geschiedenis is sinds 1960 zeker versterkt; de belangstelling van studenten voor dit onderwerp lijkt nog steeds groeiende. Plannen voor een specifiek centrum voor Indonesische studien in Leiden zullen echter alleen levensvatbaar blijken te zijn wanneer aan de verschillende universiteiten een bodem voor deze belangstelling wordt gelegd. De delen van Kwantes vormen daarvoor zeker bruikbaar materiaal; zij wijzen de wetenschapper de weg in het koloniaal archief. Veelvuldig gebruik van deze delen zal die Australische onderzoeker in het ongelijk stellen, die meende dat de in deze delen geïnvesteerde kosten, energie en tijd beter besteed hadden kunnen worden aan een verfilming van een deel van het koloniaal archief.

Concluderend kan worden gesteld dat het zeer waardevolle werk van Kwantes onze belangstelling ten volle verdient. Het heeft geen apologetisch karakter, integendeel. Het gepubliceerde materiaal verduidelijkt nog eens met de originele stukken de zwakke zijden van het Nederlandse beleid. Daaruit blijkt dat de Nederlandse regering zich in de na-oorlogse periode nooit heeft kunnen beroepen op haar onwetendheid (wat zij overigens ook niet gedaan heeft). Alle gegevens over het na-oorlogse nationalisme waren in principe reeds bekend voordat de Japanse kampen dicht gingen. In brede kring besefte men dat het nationalisme, al telden de diverse partijen weinig leden, op de algemene sympathie van de Indonesische bevolking kon rekenen. Men kende haar streven naar eenheid en men wist dat dit, vanaf 1939 in de GAPI en de actie voor een volwaardig parlement, tot een samenwerking tussen de verschillende stromingen had geleid. Van Pangeran Ario Soejono, minister zonder portefeuille in het oorlogskabinet van Gerbrandy, had men al in 1942 kunnen leren dat de Japanse overheerser de algemene drang naar zelfstandigheid niet weinig zou versterken en dat men van Nederlandse kant heel ver zou moeten gaan in het doen van concessies. Alleen een vrijwillige aanvaarding van de zelfstandigheid van Nederlands-Indië door de belangrijkste groepen zou het door Nederland gewenste samengaan binnen een staatkundig verband kunnen waarborgen. Daarom diende alles vermeden te worden

E. LOCHER-SCHOLTEN

wat tot een scherp conflict tussen Nederlandse verlangens en Indonesische acceptatie zou kunnen leiden, zoals ook voorkomen diende te worden dat Indonesische groepen bij andere mogelijkheden steun zouden vinden. Met deze profetische woorden van Soejono sluit Kwantes zijn vierde deel en daarmee de CBNI-serie af. Zij zullen niet tot meerdere eer en glorie van het Nederlandse beleid dienen, wel tot een beter inzicht in dat beleid en in de grondigheid waarmee het bewind, ondanks een soms pijnlijk gebrek aan begrip voor het in wezen onoplosbare dilemma van de koloniale verhouding, zijn beleid bepaalde.

Kantelend geschiedbeeld

RECENSIEARTIKEL DOOR E.H. KOSSMANN

W.W. Mijnhardt, ed., *Kantelend geschiedbeeld. Nederlandse historiografie sinds 1945* (Aula 86; Utrecht: Het Spectrum, 1983, 387 blz., f39,90, ISBN 90 274 6239 9).

De aanleiding tot het samenstellen van dit boek was de wens van de *Rivista Storica Italiana* om een overzicht van de moderne Nederlandse geschiedschrijving te publiceren. Dit deelt Mijnhardt ons in zijn voorwoord mee. Hij vertelt daarbij niet dat zijn persoonlijke relatie met de redacteur van de *Rivista*, Franco Venturi, en diens bezoek aan Nederlandse universiteiten enkele jaren geleden beslissende invloed hebben uitgeoefend, hoewel dat toch waarschijnlijk is. Hoe dat zij, Mijnhardt heeft de uitnodiging aanvaard en een mooi boekwerk geredigeerd. Hij heeft het onderwerp overigens nauwer bepaald dan de titel aangeeft: het boek bestudeert uitsluitend de Nederlandse geschiedschrijving over de Nederlandse geschiedenis na de middeleeuwen. Het is, zoals blijkt, dus in zekere zin een gelegenheidsge-schrift dat dank zij een gelukkig initiatief en een gelukkig toeval juist op dit ogenblik tot stand is gebracht. Het komt niet voort uit de gedachte dat de vroege jaren tachtig om een of andere reden bijzonder geschikt zijn om de resultaten van het historische onderzoek sinds 1945 te verzamelen en te beoordelen. De redacteur en zijn medewerkers suggereren dit tenminste nergens.

Het boek bevat tien artikelen van negen auteurs. Drie van hen werden na de oorlog geboren, vijf vlak voor of in de oorlog; één slechts, Roorda, behoort tot een generatie die in 1945 al volwassen was. Dit wil zeggen dat dit (op de bijdrage van Roorda na) een overzicht is, geschreven door historici die in de jaren zestig en zeventig afstudeerden en daarna in het wetenschappelijke onderwijs werk vonden. In dit boek wordt herhaaldelijk gesteld dat de Nederlandse geschiedschrijving omstreeks 1960 van karakter ging veranderen. Indien dit waar is dan hebben de medewerkers de oude stijl van geschiedonderzoek zelf in hun studietijd waarschijnlijk niet meer direct ondergaan. Geyl trad in 1958 af, Romein trok zich in 1959 uit het grootste deel van zijn onderwijs terug en stierf in 1962, Rogier ging in 1964 met emeritaat. De oudsten van de auteurs van dit boek werden in 1964 vijf-entwintig jaar, de jongsten veertien. Het is van enig belang dit te constateren. De wetenschappelijke werkelijkheid die zij uit eigen ervaring kennen en waaraan zij verbonden zijn, is die van de jaren zestig en zeventig, niet die van 1945 en de jaren vijftig.

Het is hieraan te danken dat zij hun interpretatie niet op persoonlijke en daarom voor een deel willekeurige herinneringen baseren maar alleen op gepubliceerde teksten. Uit die teksten hebben zij geconcludeerd dat de aard van het onderzoek naar de moderne Nederlandse geschiedenis nog tot de late jaren 1950 werd bepaald door de nationale gedachte in het algemeen en de levensbeschouwing van de betrokken geschiedschrijvers in het bijzonder. In de heldere, informatieve en evenwichtige studie waarmee P.B.M. Blaas de bundel opent - 'Nederlandse geschiedschrijving na 1945' - blijkt dat duidelijk wanneer hij een hoofdstukje 'De jaren '50: het nationale en verzuilde kader' noemt. De Nederlandse historici werkten toen nog grotendeels voort in de vooroorlogse traditie en zij hadden, meent